

UYGUR BİLMECELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Adem ÖGER*

ÖZET

Bilmeceler, soru ve cevap olmak üzere iki ana unsuru bulunan anonim halk edebiyatı türlerinden biridir. Türk halk edebiyatının en yaygın kullanım alanına sahip türlerinden olan bilmeceler, manzum ya da mensur olabilir. Bilmeceler, Uygur Türkleri arasında da yaygın bir kullanıma sahiptir. Uygur Türklerinin insana, nesneye ve tabiata bakış tarzını ortaya koyan Uygur bilmeceleri, soyut ve somut her türlü konuyu içermesi bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir. Bu makalemizde, Uygur bilmecelerinin yaratım, aktarım, içerik, şekil ve işlev özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Kültür, Bilmeceler, Uygur.

AN ASSESSMENT ON UIGHUR RIDDLES

ABSTRACT

Riddles which are among the folk literature types have two key elements as the question and the answer. They are one of the commonly used types of Turkish Folk Literature and they can be both poetic and prose. Besides, they have a common usage among Uighur Turks. Uighur riddles which present the viewpoints of Uighur Turks to human, object and nature have a wide content as they include every kinds of abstract and concrete topics. In this paper, the information about creation, transfer, content, form and function features of Uighur riddles will be given.

Keywords: Oral Culture, Riddle, Uighur.

Sözlü halk edebiyatı türlerinden biri olan bilmece kelimesinin karşılığı olarak “*tabuzgu, tabuzguk, tabzuq, tabızmak, tabuzmak, tapuz, tapzuk, nen*” kelimeleri Türk yazılı kaynaklarında ilk kez Divanü Lügati’t- Türk’te geçmiştir.¹ “*Anadolu sahasında büyük bir kısmı tap- ve bil-köklerinden türetilmiş ve bilmece yerine kullanılan çeşitli isimlere rastlanır: atlı hekat, atlı mesel, bilmeli matal, bulmaca, dele, mesel, fıcık, gazelleme, hikâye, masal, tabmaca, tapbaca, tapaca vb. gibi*”² Bu isimlendirmelerin içinde, diğer sözlü halk edebiyatı türlerinden masal, halk hikâyesi, mesel (atasözü) gibi türlerin de yer yer bilmece yerine kullanılması dikkat çekmektedir. Ayrıca Türk dünyasında, bilmecenin karşılığı olarak kullanılan çeşitli terimler bulunmaktadır.³

* Yard. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: ademogerg@gmail.com

¹ Bu kavramlar hakkında bk. Suat Batur, *Açıklamalı-Örnekli Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1998, s.141; Ersin Teres, *Divanü Lügat-it-Türk ve Budist Uygur Metinlerinin Sözcük Bakımından Karşılaştırılması*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 389.

² Esmâ Şimşek, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 3, Ankara 2004, s. 222.

³ Bilmece teriminin karşılığı olarak Abakan Tatarlarında *tabcan*; Altay Türklerinde *tabıskak, tabışkak, tabkak, tapturuv, tapturış, tabısak, tabısak, tapkış, tavışak, tavışak, tavışkak, tapkır, tapkır, tabışkak*; Azerbaycan Türklerinde *bilmaca, tapmaca, tapmacık*; Başkurt Türklerinde *tabışmak, yomak, yomatgar*; Hakas Türklerinde *tapçan nımah, tapçan umak, sespak nımah*; Karay Türklerinde *yumak*; Karakalpak Türklerinde *jumbak*; Karay Türklerinde *tapmaca*; Kazak Türklerinde *jumbak*; Kıbrıs Türklerinde *mesel*; Kırgız Türklerinde *tabışmak, tabcang- nımah*; Nogay Türklerinde *tapmacak*; Özbek Türklerinde *tapışmak cumak, çöpçak, matal, tapar, tapmaca*; Tatar Türklerinde *başvatkıç, sır,*

Bilmeceler üzerine çalışan araştırmacılar tarafından bu türe ilişkin farklı tanımlar yapılmıştır. Bu araştırmacıardan Şükrü Elçin, bilmeceyi şöyle tanımlar: “*Bilmeceler tabiat unsurlarıyla bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir.*”⁴ Elçin, bilmeceleri içerik ve işlev özelliklerini esas alarak tanımlamış; bilmecelerin yaratım, aktarım, şekil ve yapı özelliklerine ilişkin bilgiye yer vermemiştir.

İlhan Başgöz ve Andreas Tietze, bilmece ile ilgili pek çok tanımı inceleyip bunların yetersiz olduğunu söylemişler ve bilmecelerin özelliklerine ilişkin şu bilgilere yer vermişlerdir: “*Bilmece geleneksel sorudur. Geleneksel olmak demek zaman ve söylenen yerler içinde bir derinliği ve yaygınlığı olmak demektir. Geleneksel demek belli bir gurup insan tarafından, bilmece olarak kabul edilmiş olmak demektir; gelenekçe kabul edilen biçimler içinde bulunmak demektir. Gösterim çevresi içinde sorulmak o kadar önemli değil ki, geleneksel olmanın öteki boyutları eksik de olsa, bu çevrede bilmece olarak kabullenilen bir soru bilmecedir.*”⁵

Bilmece türüyle ilgili olarak araştırmacılar, birbirinden farklı birçok tanım yapmışlardır. Bunun nedeni, her araştırmacının bilmecenin yaratım ve aktarım, şekil, içerik, işlev ve kuruluş gibi özelliklerinden birini veya birkaçını tanımda esas almasından kaynaklanmaktadır⁶.

Türk Dünyasında olduğu gibi Batı dünyasında da araştırmacıların bilmecenin tanımı noktasında fikir birliği içerisinde olduklarını söylemek pek mümkün değildir. Bilmece türüne ilişkin Batı dünyasında yapılan tanımları incelediğimizde, bilmecenin içerik, işlev, kuruluş, yaratım ve aktarım özelliklerinden bir veya birkaçının dikkate alınarak tanımlar yapıldığını görmekteyiz.⁷ Ancak bilmece türünü yaratım, aktarım, içerik, işlev, şekil ve yapı özelliklerini dikkate alarak tanımlayan Dilek Türkyılmaz’ın tanımı oldukça kapsamlı bir tanımdır ve biz de çalışmamızı bu tanım ışığında şekillendirmeye çalıştık. Türkyılmaz’a göre bilmece; “*Her tür nesne, kavram ve konu ile ilgili bir soruyu, geleneğin gereği olan zaman ve mekânlarda, çeşitli fonksiyonlar üstlenerek; sorulan nesne, kavram ve konuya ilişkin özellikleri az çok bünyesinde barındırıp,*

---

tabışmak; Tuva Türklerinde tıvızık; Türkmen Türklerinde matal, tapmaca; Yakut Türklerinde taabırın, Uygur Türklerinde tepişmak terimi kullanılmaktadır. “Bilmece” teriminin diğer Türk lehçelerindeki karşılığı için bk. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 70; Abdurrahman Güzel, Ali Torun, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 293.

⁴ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 607.

⁵ İlhan Başgöz, Andreas Tietze, *Türk Halkının Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, s. 3.

⁶ Örneğin; Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz, içerik ve yaratım özelliğini dikkate alarak bilmeceyi “*Bunlar, mücerred, müşahhas hemen her mevzu’u, karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan daha çok mazmun ve sual mahiyetinde, söyleyeni meçhul, tarihimizin karanlık devirlerinden günümüze kadar süregelen halk mahsulleridir.*” şeklinde tanımlarken; Esma Şimşek, yaratım, aktarım ve şekil özellikleri temelinde bilmeceyi “*Sözlü halk kültürünün önemli mahsullerinden olan bilmeceler, en az iki kişi arasında sorulan, bazen mensur, fakat çoğunlukla manzum halde olan kalıplaşmış ifadelerdir.*” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlar için bk. Esma Şimşek, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 3, Ankara 2004, s. 222; Amil Çelebioğlu, Yusuf Ziya Öksüz, *Türk Bilmeceleri Hazinesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 7.

Bilmece türü hakkında diğer tanımlar için bk. Mehmet Yardımcı, *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*, Ürün Yayınları, Ankara 2002, s. 82; Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s.160; Hatice İçel, *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerine Bir Araştırma C. 1*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s.XVII-s.XVIII; Suat Batur, *Açıklamalı-Örneklili Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1998, s.141.

⁷ Bilmece türünün tanımı ve özellikleri konusunda, Batılı araştırmacıların görüşleri için bk. J. Harold Brunvand, “Bilmeceler ve Diğer Sözlü Bulmacalar”, çev. Kadriye Türkan, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar C. 3*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2009, s. 290; Roger D. Abrahams, Alan Dundes; “Bilmeceler”, çev. Ezgi Metin Basat, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar C. 3*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2009, s. 300; Hatice İçel, *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerine Bir Araştırma C. 1*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2005, s. 1-3.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

*manzum veya mensur bir yapı içerisine yerleşerek; muhatabın muhakeme ve dikkatini harekete geçirmek suretiyle karşılığını buldurmaya hedefleyerek soran; cevabı ise ‘çoğu kez’ tek kelime ve ait olduğu toplumun beklentilerine uygun, o toplumda önceden tartışılmadan kabul edilmiş; ‘pek çoğu şiirsel bir ifadeye sahip ve ‘çoğu’ kalıplaşmış ifadelerden oluşan, soru cümlesi olmadığı halde, geleneği bilenler tarafından öyle olduğu anlaşılan geleneksel sorulardır.’*⁸

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan Uygur bilmeceleri üzerine Uygur araştırmacılar da farklı tanımlar yapmışlardır. Ancak bu tanımlara geçmeden önce, “bilmece” teriminin Uygur Türkçesindeki karşılığı ve kullanım alanları üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bilmece teriminin Uygur Türkçesindeki karşılığı “*tépişmaq*” sözcüğüdür. Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti isimli sözlükte, bilmece teriminin karşılığı olan ve isim olarak kullanılan “*tépişmaq*” sözcüğünün anlamı şu şekilde açıklanmıştır: 1. *Cevaplanması gereken nesne veya olaylar hakkında ipuçları verilerek tasvir edilen nesneyi bulmaya yönelik soru.* 2. *Gizemli nesne ya da olay.* Aynı sözlükte, “*tépişmaq*” kelimesinin kökü olan “*tép-*” fiilinin anlamı ise “1. *Bulmak,* 2. *Karşılaşmak,* 3. *Uygun düşmek*” şeklinde tanımlanmıştır.⁹ Uygur folkloru üzerine araştırmalar yapan Osman İsmayil, morfolojik olarak “*Tépişmaq*” teriminin oluşumunu, “*tap*” emir kelimesine “*iş-* *maq*” eklerinin eklenmesi vasıtasıyla oluşmuş bir kelimedir, şeklinde açıklamaktadır.¹⁰

Bilmece türünün tanımı ve özellikleri konusunda Uygur araştırmacılar, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Ablimit Mehemmet, içerik ve kuruluş özelliğinden hareketle bilmeceyi şöyle tanımlar: “*Her türlü araç yardımıyla bir nesneyi ya da olayı başka bir nesne ve olayın şekil ve özellikleri vasıtasıyla gizleyerek veren edebi şekle bilmece denir.*”¹¹

Mehemmetcan Sadik, bilmecelerin içerik ve yaratım özelliğini dikkate alarak “*Canlı ya da cansız nesnelere, maddi ya da manevi nesnelere içsel veya dışsal özelliklerini söyleyip onun ne olduğunun bulunmasını isteyen sözlü halk edebiyatı türü bilmece diye adlandırılır.*”¹² şeklinde bir tanımlamaya gider.

Osman İsmayil ise bilmeceyi yaratım ve işlev özellikleri temelinde şöyle tanımlar: “*Bilmece, mecaz, ima ve işaretler aracılığıyla bir nesneyi ya da olayı başka bir olay ya da nesnenin özellikleriyle gizleyerek onu yanıtlamaya zorlayarak hem insanların zekâsını ölçen hem de onu güçlendiren özel bir tür söz sanatıdır.*”¹³

Uygur araştırmacılarından Mehemmet Zunun ve Abdükerim Rahman ise bilmeceleri atasözlerine benzetir. Onlara göre, “*tépişmaq*” sözcüğünün taşıdığı anlamlar ‘*bulma, düşünme, arama*’dır. Bilmeceler, anlam bakımından olmasa da şekil bakımından atasözlerine benzer. Çünkü bilmeceler de kısa ve öz bir yapıda vücuda getirilir.¹⁴

Batıda, Türkiye’de ve Doğu Türkistan’da bilmeceler üzerine yapılan tanımlar ve onların çeşitli hususiyetlerine ilişkin görüşlerden hareketle bilmecelerin özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bilmeceler, doğa ve doğal olaylar, bitkiler, hayvanlar, insan ve insan uzuvları, kişilik, karakter, hastalık vb. her türlü somut ve soyut konuları içine alır.

⁸ Dilek Türkyılmaz, “Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine”, *Millî Folklor*, S. 81, Bahar 2008, s. 41-42.

⁹ *Uyğur Tiliniñ İzahlıq Luğiti*, Şincañ Helk Neşriyatı, Ürümqi 1999, s. 352.

¹⁰ Osman İsmayil, *Uyğur Helk Égiz Edibiyatidiki Janirlar*, Şincañ Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi 1994, s. 362.

¹¹ Ablimit Mehemmet, *Helk Égiz Edibiyatidin Soal-Cavablar*, Keşker Uyğur Neşriyatı, Keşker 2001, s. 166.

¹² Mehemmetcan Sadik, *Uyğur Helk Égiz Edibiyati Hekkida*, Şincañ Helk Neşriyatı, Ürümqi 1995, s. 362.

¹³ Osman İsmayil, *Age.*, s. 362.

¹⁴ Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, *Uyğur Helk Égiz Edibiyatiniñ Asasliri*, Şincañ Helk Neşriyatı, Ürümqi 1982, s. 420.

2. Cevaplanması gereken nesneyi kapalı bir şekilde ifade eder ve uzak-yakın ilişkisi kurarak çağrışım yaptırır.

3. Şiir veya nesir şeklinde olabilen kalıplaşmış söz ve sorulardan oluşan bilmeceler, düşünce, bilgi birikimi ve dikkate hitap eder.

4. Bilmeceler, bir-iki kelimelik veya cümle şeklinde olabileceği gibi, birbirini izleyen iki cümle, beyit, dörtlük veya daha fazla mısradan oluşabilir.

5. Cümle yapısı olumlu veya olumsuz soru şeklinde kurgulanır.

6. Daha çok eğlence amaçlı sorulmakla birlikte, bilgiyi ölçme ve bilgilendirme, yarışma, eğitim ve öğretim, şaka ve alay amaçlı söylenebilir.

7. Tek bir kavram üzerine kurulabildiği gibi, birden çok kavram üzerine de kurulabilir. Ayrıca taklit veya benzetme şeklinde kurulabileceği gibi, söz oyunu veya söz sanatı üzerine de kurulabilir.

Bilmecelerin tanımı ve özelliklerine ilişkin bilgileri değerlendirdikten sonra, Uygur bilmecelerini içerik, şekil ve yapı, işlev, yaratım ve aktarım özellikleri bakımından incelemek yerinde olacaktır.

Uygur Bilmecelerinin İçerik Özellikleri

Diğer halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi, sözlü halk edebiyatı ürünlerinden biri olan bilmecelerde halkın yaşam tarzını, geçim kaynaklarını, giyim kuşamını, inançlarını; dünyayı, tabiatı, gökyüzünü algılayışını, bilgi ve kültür seviyesindeki olgunluğu, mizah anlayışını, zekâsını ve hayal gücünü görmek mümkündür. Bir başka ifadeyle, *“Bilmeceleri incelediğimizde ele aldığı konuların o toplumun günlük hayatından kesitler yansıttığını, aynı zamanda dinî vecibelerden teknolojiye kadar algılayış biçimini görmekteyiz.”*¹⁵

J. Harold Brunvand, bilmece cevaplarından çıkarılacak ilginç sonucu şöyle ifade eder: *“Gerçek bilmecelerin konuları mutfak penceresinden dışarıya bakan bir çiftçi kadının dünyasını yönetmektir. Bu yüzden, çok tipik bilmece cevapları söz konudur: Meyveler, sebzeler, yıldızlar ve ay, kuyu, iğne iplik, yemek kapları, elbiseler ve benzeri şeylerdir.”*¹⁶ Brunvand’ın ifade ettiği gibi, bilmecelerin konusunu genellikle insanların günlük yaşamları oluşturur. İnsanların gün boyu karşılaştıkları olaylar, kullandıkları eşyalar, hayal ettikleri şeyler, tabiata, gökyüzüne ve hayvanlara dair yorumlar bilmecelerin içeriğini oluşturmaktadır.

Uygur bilmecelerini muhteva yönünden incelediğimizde, toplum hayatının tamamına ilişkin unsurların bilmecelere yansıdığını görmekteyiz. Bir başka ifadeyle Uygur bilmeceleri, sosyal olaylardan tabiat dünyasındaki maddi nesnelere; gökyüzünden yeryüzüne; deniz ve okyanustan su kanallarına; hayvanlardan böceklere; gündelik eşyalardan yeme içme malzemelerine kadar maddi ve manevi tüm varlıklardan onların vasıflarına kadar olan konuları genel olarak içine alır.

Bilmeceler, insan zihninin alabildiği ve dilinin tasvir edebildiği her türlü konuyu ihtiva ettiği için, bilmeceleri içerik özellikleri açısından kapsamlı olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Ancak Uygur yazılı kaynaklarından tespit ve temin edebildiğimiz bilmeceleri içerik özelliklerine göre şu başlıklar incelemenin uygun olacağı kanaatindeyiz:

¹⁵ Abdullah Demirci, “Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmece Türü”, **Milli Folklor**, S. 50, Yaz 2001, s. 78-85.

¹⁶ J. Harold Brunvand, “Bilmeceler ve Diğer Sözlü Bulmacalar” (çev. Kadriye Türkan), **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar C. 3**, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2009, s. 297.

1. İnsanla İlgili Bilmeceler

İnsan ve onun özelliklerine ilişkin olarak vücudun uzuvları, insan hayatının çeşitli dönemleri ve giyim-kuşam Uygur bilmecelerinde işlenen konuların başında gelmektedir. Örneğin;

Kiçikkine hucram bar, İçide liq sellilik axun? (Égiz ve çiş)	<i>Küçüçük odam var, İçinde sarıklı molla dolu? (Ağız ve diş)¹⁷</i>
Bir dövüde yette töşük? (Ademniñ başı)	<i>Bir tepede yedi delik? (İnsanın başı)</i>
Öñküde qatar yatar otuz ikki böre, On yiğit u böriniñ xizmetqari. Sèlingan mexmel kövrük otturisiğa, Mañidu şu köriktin yemniñ beri? (Çiş, barmak, til)	<i>Mağarada yatar otuz iki kurt, On yiğit o kurtların hizmetkârı. Kurulmuş kadife köprü ortasına, Gider o köprüden yemeklerin hepsi? (Diş, parmak, dil)</i>
Qoş eynek, çine emes, tömür emes Buzulsa uni tüzeş mumkin emes Özlükidin èçilip hem yèpilidu Göherdin qimmet nerse, erzan emes? (Köz)	<i>Çifte cam, çini değil, demir değil. Bozulsa onu tamir mümkün değil. Kendiliğinden açılıp kapanır, Cevherden kıymetli şey, ucuz değil? (Göz)</i>

Uygur bilmecelerinde insanla ilgili bilmecelerin bir kısmı, insan hayatının çeşitli dönemlerini konu etmektedir. Bu dönemler bebeklik, gençlik ve ihtiyarlık dönemleridir. İnsan hayatının belirli dönemleri, pek çok toplumun bilmecelerinde de yer aldığı¹⁸ gibi Uygur bilmecelerinde de yer almaktadır. Örneğin;

Etigende töt putluq, Çüşte ikki putluq. Keçte üç putluq?	<i>Sabahleyin dört ayaklı, Öğlen iki ayaklı, Geceleyin üçayaklı?</i>
--	--

Yukarıdaki bilmecenin cevabı insanın bebeklik, gençlik ve ihtiyarlık dönemleridir. İnsan, bebekken emekler ve dört ayaklı gibi olur. Büyüdüğünde iki ayağının üzerinde, güçlü ve kuvvetlidir. Yaşlandığında ise bastonuyla ayakta durur, dolayısıyla desteğe ihtiyacı vardır. İnsanın hayatının gençlik ve ihtiyarlık dönemleri bilmecelerde sıkça işlenen konulardandır. Örneğin;

Lap- lap mañgan, lap mañgan, Kempüt berse kap salgan? (Kiçik bala)	<i>Pıtır pıtır yürüyüp, aniden varan, Şeker versen suyu akan? (Bebek)</i>
Burun idim gül- günçe, Kèyin boldum bikarçe? (Yaşlıq ve qèriliq)	<i>Evvel gül gonca idim, Sonra işe yaramaz oldum? (Gençlik ve yaşlılık)</i>

Uygur bilmecelerinde insanla ilgili işlenen konulardan biri de giyim- kuşamdır. Bu konuda özellikle pantolon ve pantolonun bel kısmını tutan ip dikkat çekmektedir. Ayrıca Uygur Türklerinin “İştan” adını verdiği iç don, “tumaq” ve “ötük” de bilmecelerde adı en çok geçen diğer giysilerdir. Örneğin;

¹⁷ Makalemizde yer alan Uygur Türklerine ait bilmece metinleri, **Tépişmaqlar**, (Şincañ Helk Neşriyatı, Ürümçi 2005.) isimli eserden alınmıştır.

¹⁸J. Harold Brunvand, **Agm.**, s. 291.

Tèpişmaqu tèpişmaq,
Kasisiğa yèpişmaq?
(İştan)

Tapışmak tapışmak¹⁹,
Kasığına yapışmak?
(İç donu)

Kündüzi gaç- gaç,
Kèçisi qarnı aç?
(Ötü)

Gündüzleri gaç gaç²⁰,
Geceleyin karnı aç?
(Çizme)

Tüpsüz ketken koçıda,
Öyler udul turidu.
Bir maşna ötsila,
İkkisi bir ret bolidu?
(Çapanniñ siyirtmisi)

Dümdüz giden caddede,
Evler doğru durur.
Bir araba geçince,
İkisi bir düzen olur?
(Paltonun fermuarı)

Uygur Türklerinin toplumsal yaşamındaki değişimlere paralel olarak giyim kuşam tarzının da değiştiğini söylemek mümkündür. “Kratav”la ilgili aşağıdaki bilmece, bu duruma bir örnektir. Bu bilimcede, aynı zamanda toplumsal bir eleştiri de söz konusudur. “Bir merkezge çiqilgen, Elde nami bar uniñ” yani resmi bir yerde, bir kurumda itibar sahibi olmak için giyim-kuşam önemlidir. “Kişiye değil, onun giyim-kuşamına önem verilir”, düşüncesi burada kendini göstermektedir. Doğu Türkistan’da kamu dairelerinde çoğunlukla Çinlilerin çalıştığı ve bu nedenle de Uygur Türklerinin büyük sıkıntılar çektiği dikkate alınır, bu tarz bilimceler daha büyük anlam kazanmaktadır. Örneğin;

Üç burciği bar uniñ,
Reñgi otqaşqan uniñ,
Bir merkezge çiqilgen,
Elde nami bar uniñ,
Yekin dosti ösmürniñ,
Aña işqim bar mēniñ.
(Galistok)

Üç köşesi var onun
Rengi kırmızı onun
Resmî yerlere girince
Orda itibarı var onun
Yakın dostu gençlerin,
Ona sevgim var benim
(Kratav)

2. Hayvanlarla İlgili Bilmece

Türk sözlü kültür ürünlerinde insanın yanı sıra hayvanlar da önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli özelliklerinden yararlanan at, eşek, öküz gibi hayatı kolaylaştıran hayvanlar; köpek ve kedi gibi evcil hayvanlar ve kümes hayvanları sözlü yaratmalarda sıkça karşılaştığımız varlıklardır. Ayrıca çeşitli kuşlar (güvercin, kartal, turna vb.) da anlatmalarda farklı özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Uygur bilimcelerinde, Doğu Türkistan coğrafyasında yaşayan hemen her türlü hayvan farklı özellikleriyle bilimcelerde yer almaktadır. Örneğin;

Teptim terekke mindim
U nēme?
(At)

Koşup kavağa bindim,
Bu nedir?
(At)

Töt ayağlıq,
Tömür tuyaqlıq.
(At)

Dört ayaklı,
Demir toynaklı?
(At)

Her türlü, ottura boyluq, uzun qulaq,
Öziniñ vezipisi yük toşumaq.

Her çeşit, orta boylu, uzun kulak,
Vazifesi yük taşımak,

¹⁹ Türkiye Türkçesinde bazı bilimcelerde geçen “bilmece bildirmece” şeklindeki kalıp ifadenin Uygur Türkçesindeki karşılığıdır.

²⁰ Türkiye Türkçesindeki “kart kurt” terimine benzer bir ikilemedir.

Ayiği yèriq emes, pütün tuyaq?
(Eşek)

*Ayağı yarık değil, bütün toynak?
(Eşek)*

Xudayimniñ buyruqi,
Dümbiside quyruqi.
(Töge)

*Hüdam'ın buyruğu,
Arkasında kıyruğu?
(Deve)*

Puti uniñ açidek,
Tumşukidur qayçidek,
Bèşida bar çèçiki,
Boynida hem lipçiki?
(Xoraz)

*Ayağı çatal gibi,
Burnu makas gibi,
Başında var çiçeği,
Boynunda var şalı?
(Horoz)*

Doğayla hep iç içe yaşamış ve bundan azami lezzet almış Türk insanı yeryüzünü paylaştığı hayvanlara onların türlerine, kabiliyetlerine, davranışlarına göre farklı anlamlar atfetmiştir. “*Arı gibi çalışkan, sülük gibi yapışkan vs. gibi benzetmeler yapılır. Yine kartalı saltanat simgesi, baykuşu ölüm habercisi, saksaganı müjde postacısı yapan insanların yorumları ve onlara yüklediği anlamlardır.*”²¹ Kırmızı gül, Uygurların geleneksel anlayışında daima sevgilinin, aşkın ve gönül rahatlığının; bülbül ise sadık aşğın, irade ve cesaretin sembolü olmuştur.²² Bilmecelerde de gül ile bülbül genellikle bir arada yer almaktadır. Örneğin;

Gül tègeide- köleñgide naxşıçi,
Seher tutup tiñşap körseñ,
Xuş yaqıdu naxşısi?
(Bulbul)

*Gül dibinde gölgesinde şarkıcı,
Seher vakti dinlesen,
Çok etkiler nağmesi?
(Bülbül)*

Uygur Türkleri arasında kırlangıç, “dostluğun ve şefkatin sembolü” olarak bilinir ve bilmecelerde sık yer alan kuşlardan biridir²³. Örneğin;

Qoli yoq, keke tutmaydu,
Öy sèlişqa usta u?
(Qarlıgaç)

*Eli yok, kazma tutamaz,
Ev yapmada ustadır o?
(Kırlangıç)*

Sama salar samada,
Öyi bolsa kamarda.
Şepe bèrip yamğurdin,
Viçirlişar havada?
(Qarlıgaç)

*Sema döner göklerde
Evi olsa oyukta.
İşaret verip yağmurdan,
Cıvıldaşır havada?
(Kırlangıç)*

Uygur bilmecelerinde yer alan diğer kuşlar ise şöyledir:

Tünge amraq, küñge öç,
Uçalmaydu küñdüzi.
Eslitidu müşükni,
Pal- pal qılğanda çoñ közi?
(Müşükypılaq)

*Geceyi sever, gündüze düşman;
Uçamaz gündüzleri,
Hatırlatır kediyi.
Parladığında iri gözleri?
(Baykuş)*

Dañqi dastan bir kuş bar,

Dillere destan bir kuş var,

²¹ Esra Öner, “Gevheri Divanı’nda Kuşlar” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research, Volume 1/5 Fall 2008, s. 557.

²² Uygur Türklerinin kültürel hayatında bülbülün yeri ve bu konudaki efsaneler için bk. Adem Öger, *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008, s. 593.

²³ Uygur Türk kültüründe “kırlangıç” için bk. Abdulkerim Rahman, *Uygur Folkloru*, (çev. Soner Yalçın-Erkin Emet), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Baturluqi alamet.
Böre, tülke qapalmas,
Çaňgilidin salamet?
(Bürküt)

Yiğitliği alamet.
Kurt, tilki tutamaz,
Pençesinden selamet?
(Kartal)

Şamal çıqsa asmanga,
Uyan- buyan uçıdu.
Üçiyi turğaç tüşida,
Tartsa asta kèlidu.
Balilarnıñ amriqi,
Baş etiyaz bayriqi?
(Leglek)

Rüzgâr çıksa havada
O yana bu yana uçar.
Bağırsağı dışarıda
Çekse alta gelir.
Yavruların sevgilisi,
İlkbaharın bayrağı?
(Leylek)

Yukarıda adı geçen hayvanların yanı sıra suda yaşayan hayvanlar da Uygur bilmecelerinde yer almaktadır. Balık, kurbağa ve sedef gibi canlılar bunların başında gelmektedir. Örneğin;

Bir nersem bar, cèni baru, ègiz uçmas,
Maňgan çağda putliri yerge tegmes
Yer bilen asmangiçe ot yansimu,
Tirnaqçilik hêçbir yeri utta köymes?
(Bèliq)

Bir nesnem var, kanadı var yüksek uçmaz,
Yürüme çağında ayakları yere değmez,
Yerden göğe kadar ateş yansa da
Tırnak kadar bir yeri ateşte yanmaz?
(Balık)

Quruqluqta hem suda,
Yaşyalaydu ölestin.
Keç bolğanda sazliqta,
Naxşa èytar tinmastin?
(Paqa)

Kuru yerde ve suda
Yaşayıp durur ölene dek.
Geceleyn sazlıkta
Şarkı söyler durmadan.
(Kurbağa)

3. Bitkilerle İlgili Bilmeceler

Yüzyıllarca tabiatla iç içe yaşamış Türk boylarının hayat tarzı bilmecelere de yansımıştır. Ağaçlar başta olmak üzere sebze, meyve ve her türlü hububat bilmecelere de konu olmuştur. Örneğin;

Yazniñ küni oltursıñiz,
Teñge rehet salqını bar.
Qışniñ küni cut- soğuqni,
Qoğlaydıgan yalquni bar?
(Derex)

Yaz günü otursanız,
Bedene rahatlık sağlar.
Kış günü soğuğu buzdu,
Kovalayan alevi var.
(Ağaç)

Östüridu anisi,
Öz tènide balini.
Şamal çıqsa balisi,
Şapılaqlar anini?
(Derax ve yopurmaq)

Büyütür anası,
Bedeninde yavrusunu.
Rüzgâr çıksa yavrusu,
Tokatlar anasını?
(Ağaç ve yaprak)

Uygur Türklerinin sosyo-kültürel hayatında bazı çiçek ve meyvelerin ayrı bir yeri vardır. Örneğin; Uygur Türklerinde “Gül Suruh Bayramı (Çiçek Bayramı)” denilen geleneksel bir bayram vardır. “Bu bayram, yakın çağa kadar Uygur halkı arasında kutlana gelmiştir ve her yıl üç defa kutlanmaktadır.²⁴ Adına bayramlar düzenlenen bu bitkilerden özellikle üçme (dut), örük (erik) ve

²⁴ “Gül Suruh Bayramı” üç farklı dönemde şu isimlerle kutlanmaktadır: 1. Kırmızı gül bayramı: Bu bayram, ilkbahar mevsiminde mahsuller biçildikten sonra dinlenmek amacıyla yapılır ve mayıs ayında kutlanır. 2. Bahçe bayramı:

üzüm Uygur bilmecelerinde de çokça tasvir edilen meyvelerdir. Yine, güzün yapılan üçüncü bayramın meyvesi olan *kavun* ve *karpuz* da Uygur bilmecelerinde çok sık geçen meyvelerdir.

Örneğin;

Tüvi bir tal, uçı miñ tal?

(Üzüm barını)

Kökü bir dal, ucu bin dal?

(Üzüm bağı)

Ceni yatsıla tupraqta,
Semriydu bargançe.
Qeriganda yüzi tatuq,
Tatliqliqta qenttin artuq?
(Qoğun)

*Bedeni yatırılmış toprağa,
Şişmanlar gittikçe.
Olgunlaştığında yüzü yaralı,
Tadı şekerden fazla.
(Kavun)*

Anisi şaldır- şap,
Balisi şildir şeker.
(Üçme)

*Anası şaldır şap,
Yavrusu şildir şeker.
(Dut)*

Dadisi egri donay,
Balisi şerip şeker.
Ogli haramzade,
Qizi şerinzade?
(Üzüm)

*Babası eğri donay,
Yavrusu şerif şeker,
Oğlu haramzade,
Kızı şirinzade?
(Üzüm)*

Aq çëçek qışqan anisi,
Balisini balğa orup olturidu qarisi?
(Örük)

*Ak çiçeği kesen anası,
Yavrusunu bala çevirip oturur olgunu.
(Erik)*

Ali yeşil toni bar,
Qanğa tolğan qorsiqi.
Qapqaradur baliliri,
Şunçe nurğun saniqi?
(Tavuz)

*Al yeşilli donu var,
Kanla dolmuş kursağı.
Kapkaradır yavruları,
Bunca fazladır sayısı?
(Karpuz)*

Meyvelerin yanı sıra Uygur bilmecelerinde işlenen konulardan biri de sebzelerdir. Bilmecelerde, sebzeler tarif edilirken onların şekilleri, yerin altında ya da üstünde olmaları, boyutları ya da fiziki görünüşlerine ilişkin ipuçları verilmiştir. Örneğin;

Yer astida toruq at,
Tërisidur yette qat.
Soymaq bolsañ sen uni,
Yıglaysen küni- tüni?
(Piyaz)

*Yer altında doru at,
Derisi var yedi kat.
Soyacak olsan sen onu,
Ağlarsın gece gündüz?
(Soğan)*

Yer astida altun qozuq?
(Sevze)

*Yerin altında altın kazık?
(Havuç)*

Molliniñ başın késin, mamat bolğay,
Qebre ara depne qiliñ, hayat bolğay.
(Çomğur)

*Mollanın başını kesseniz ölür
Kabre koysanız yaşar.
(Turp)*

Bir öyge kirsem buluñda,

Bir eve girsem köşesinde,

Meyvelerin olgunlaştığı, buğday hasatına yakın dönemde yapılır. Halk arasında “*Ücme Saylısı*” (Dut Bayramı), “*Örük Saylısı*” (Erik Bayramı), “*Bağçe Saylısı*” gibi çeşitleri vardır.³ *Kavun bayramı*: Güzün tarım ürünlerinin toplanmasının tamamlandığı, kavunun olgunlaştığı dönemde, yani sonbaharda kutlanır. Her bayramın süresi genellikle bir haftadan üç haftaya kadar değişmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Bumairimu Abudukelimi, *Age*, s. 110-115.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Aqvaş momay olturidu?
(Tüzlüq qapaq)

Aksaçlı nine oturur?
(*Kabak*)

Uygurların tahıllarla ilgili bilmecelerinde en çok buğday, pirinç ve ayçiçeği yer almaktadır. Bunlar, Doğu Türkistan halkının geçim kaynağını oluşturan bitkilerdir. Buğday üretimi konusunda Doğu Türkistan Çin'in Ukraynası olarak ün salmıştır.²⁵ Bu coğrafyada yetişen ürünler, Uygur bilmecelerinde farklı özellikleriyle yer almaktadır. Örneğin;

Özi kiçik, suğa toymas?
(Gürüç)

Kendi küçük, suya doymaz?
(*Pirinç*)

Özi sarıuç uzunçaq,
Burutliri diñgayğan.
Eçip körseñ içini,
Altun mixqa liq tolğan?
(Buğday başıqı)

*Kendi sarımsı, uzunca,
Bıyıkları dimdik.
Açıp baksan içine,
Altın mih dolu?
(Buğday başağı)*

Altun müñgüzlük tékiçek,
Ayda su içer.
Kümüş müñgüzlük tékiçek,
Künde su içer.
(Buğday ve gürüç)

*Altın boynuzlu tekecik
Ayda (bir) su içer.
Gümüş boynuzlu tekecik,
Her gün su içer.
(Buğday ve pirinç)*

Kündüzi küne qarap,
Axşimi ayğa baqar.
Perviş qilip östürsek,
Mayliri sudak aqar?
(Aptaperes)

*Gündüzleri güne bakıp,
Akşamları aya bakar.
Bakımını yapıp yetiştirsek,
Yağı su gibi akar?
(Ay çiçeği)*

4. Eşyalarla İlgili Bilmeceler

Günlük hayatımızda evde kullandığımız çeşitli araç gereçler, mutfak eşyaları, temizlik için kullanılan malzemeler ve yatmak için kullanılan eşyalar Uygur bilmeceleri içinde yer almaktadır. Bu gruptaki bilmeceler oldukça fazladır ve en çok adı geçen eşyalar *kibrit, ibrik, yatak, iğne ve iplik, soba, kazan, süpürge, kilit, elek, semaver, ekmek tahtası ve oklavadır*. Bunlar, yalnız Uygur Türklerinin günlük hayatının değil, her toplumun günlük hayatının vazgeçilmezi sayılabilecek eşyalardır. Ancak değişen yaşam tarzıyla birlikte bazı eşyalarda birtakım yenilikler ve değişimler de yok değildir. Bu tarzdaki bilmecelerden bazıları şöyledir:

Atqa minmes,
Yayaq yürmes,
Burni bir,
Quliqi kir.
(İvriq)

*Ata binmez,
Yaya yürümez.
Burnu bir,
Kulağı kir.
(İbrik)*

Töt paçaq, arisi baldaq?
(Karivat)

Dört bacak, arası çatılı?
(*Yatak*)

Kündüzi mehman, keçisi ximan?
(Yatqan- körpe)

Gündüz misafir, gece ev sahibi?
(*Yorgan- döşek*)

Ellik- atmiş eskirim,

Elli altmış askerim,

²⁵Doğu Türkistan'da yetişen tahıl ürünleri hakkında geniş bilgi için bk. http://www.hurgokbayrak.com/yeni_sayfa_47.htm. <http://www.doguturkistan.org/ekonomi.asp> (07. 05.2010)

Pen öyümge sulaqliq.
Èçip kirsem işikini,
Bèşi qara boyaqliq.
(Sereñge)

*Ahşap evimde kilitli
Açıp girsem kapısını
Başları kara boyalı
(Kibrit)*

Qara öküz yep toymaydu,
Quyruqi asmanğa qaraydu?
(Meş ve kanay)

*Kara öküz yer, doymaz,
Kuyruğu havaya bakar?
(Soba ve borusu)*

Qara göcükam attin çüşti,
Baliliri olaştı?
(Qazan ve qaça- quça)

*Kara beyim attan düştü,
Çocukları toplandı?
(Kazan ve kâse- tas)*

Bèli daim bağlaqliq,
Teyyar turar xizmetke.
Pakizliqni yaqturar,
Eceb mu öç exletke?
(Süpürge)

*Beli daima bağlıdır,
Hazır durur hizmete.
Temizliğini beğendirir,
Pek de düşman çöplere.
(Süpürge)*

Uygurların tarımsal faaliyetleri, ağırlıklı olarak buğday ve pamukla ilgilidir. Geçim kaynağı daha çok tarıma dayanan Uygur Türklerinde, tarımsal ürünler ve araçlarla ilgili bilmeceler de oldukça fazladır. Özellikle tarım ürünlerinin hasat döneminde kullanılan araç-gereçler bilmecelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin;

Yer astida ay yögürer?
(Sapan)

*Yer altında ay yürür?
(Saban)*

Yèni çiqqan ay kebi,
Parqiraydu qoluñda.
Èkinzarnıñ çaçlıri
Çüşürüler uniñda?
(Orğaq)

*Yeni çıkan ay gibi,
Parıldar elinde
Ekinlerin saçlarını,
Keserler onunla?
(Orak)*

Tolum aydek yüzi bar,
Bir tal yoğan közi bar,
Qulıqi gep añlimas,
Emma işqa çarçimas?
(Ketmen)

*Dolunay gibi yüzü var,
Bir iri gözü var,
Kulağı söz dinlemez,
Ama işten yorulmaz?
(Çapa)*

Özi orup, özi tèpèr,
Burap qoysañ mèñip kèter.
Bir demniñ içidila,
Köz yetmes yerge yeter?
(Kombayın)

*Kendi biçip, kendi toplar,
Çevirsen yürüyüp gider.
Bir anın içinde,
Gözün göremeyeceği yere gider?
(Biçerdöver)*

Bilim ve teknolojideki değişim ve gelişimlere paralel olarak sosyal hayatın ihtiyaçları sürekli çeşitlenmektedir. Bu değişimler her toplumun edebi ürünlerinde olduğu gibi, Uygur bilmecelerinde de kendini gösterir. Elektronik araç-gereçler ile iletişim araçlarını konu alan bilmecelerinin yaratımı yakın döneme aittir. Bu ürünler, elektriğin ve elektronik aletlerin günlük hayata girdiği zaman içerisinde üretilmiştir. Elektrikli lambanın ya da telefonun çalışması, bilmecelerde değişik şekillerde tasvir edilir. Ayrıca, okuma yazma oranının arttığı son yüzyılda günlük hayatın vazgeçilmezlerinden olan matbaa ve gazete gibi araçlarla ilgili bilmeceler de üretilmeye başlamıştır. Örneğin;

Turkish Studies

Yultuzmikin dèmeñlar,
Yıraq emes yultuz dek.
Yultuzlar dek nur çaçsa,
Kèçe bolar kündüz dek?
(Èlèktr çirağ)

İssiçi bar, oti yoq,
Köyüp turar, mèyi yoq.
Qoluñ tegse navada,
Rehim qılar yèri yoq?
(Tok)

Kèçe- kündüz tinmaydu,
Toxtimastin sayaydu.
Ömür boyi sanisa,
On ikkidin aşmaydu?
(Saet)

Acayip elçi bar,
Putsiz mèñip kèlidu.
Qulıqığa sözüñni-
Dèseñ èlip kètıdu?
(Télèfon)

Kiçikkine somkığa,
Salsam muhim sözüñni.
Yıraq yurtqa tègiptu,
Yumup açsam közüñni?
(Télègramma)

Aş içmeydu müşüküm,
Su içmeydu müşüküm.
Tavar-durdun üstide,
Yorgilaydu müşüküm.
(Dezmal)

Yıldız mı acaba demeyin,
Uzak değil yıldız gibi.
Yıldız kadar ışık saçsa,
Gece olur gündüz gibi?
(Elektrikli lamba)

Sıcağı var, ateşi yok.
Yanıp durur, yağı yok,
Elin değse kazara,
Acıyacak hali yok?
(Elektrik)

Gece gündüz dinlenmez,
Durmadan sayar.
Ömür boyu saysa,
On ikkiyi aşmaz?
(Saat)

Acayip elçi var,
Ayaksız yürür gelir.
Kulağına sözünü,
Söylersen alıp götürür?
(Telefon)

Küçücük çantaya,
Söylesem mühim sözüñü,
Uzak yere ulaştırır,
Kapatıp açsam gözüñü
(Telgraf)

Aş yemez kedim,
Su içmez kedim.
İpek kumaş üstünde,
Koşturur kedim?
(Ütü)

5.Eğitim Araç-Gereçleriyle İlgili Bilmeceler

Uygur bilmecelerinde işlenen konulardan biri de eğitim araç-gereçleridir. Kâğıt, matbaa ve kitap gibi araç-gereçleri tarihin en eski dönemlerinden beri kullanan Uygur Türklerinin sosyal hayatında, bu unsurların önemli bir yeri vardır. Buna bağlı olarak Uygur bilmeceleri içerisinde kitap, kâğıt ve kalemlerle ilgili pek çok bilmece yer almaktadır. Kitapla ilgili bilmecelerde, nesnenin fiziki görünüşünden ziyade, faydasından ve yol göstericiliğinden bahsedilmektedir. Örneğin;

Qeşi qara, yüzi aq,
Saña yardur hemme vaq.
Çaqnıtidu diliñda,
Öçmeydiğan nur çirağ?
(Kitap)

Ağzi bar, cèni yoq,
Quyriqi bar, yuñi yoq.
Yüğüridu aq yerde, qaldurıdu qara iz.

Kaşı kara, yüzü ak,
Sana dosttur her zaman.
Parıldatır gönlünde,
Sönmeyen parlak ışık?
(Kitap)

Ağzı var, canı yok.
Kuyruğu var, yünü yok.
Yürür ak yerde bırakır kara iz.

Turkish Studies

Quş tilidin, töqülidu söz? (Qelem)	<i>Kuş dilinden, dökülür söz? (Kalem)</i>
Aq yerge qara pürçaq çèçiptu? (Qegez, xat)	<i>Ak yere kara saç saçar? (Kâğıt, yazı)</i>
Somkida bar keptirim, Qanatlıri eceb köp. Reñgiroyi oxşaşmas, Tomurliri qizil- kök? (Depter)	<i>Çantamda var güvercinim, Kanatları çok fazla. Birbirine benzemez. Damarları kırmızı-yeşil? (Depter)</i>
İkki putida ikki xil ayağ, Birsıde bigiz, birside boyaq. Bir put cim tursa, Birsı tèyilğağ. Hüniri uniñ dügilek sizğağ. Oylap tèpiñ, bu qandaq tèpişmaq? (Sèrkol)	<i>İki bacağında iki çeşit ayak, Birinde işaret, birinde boya, Bir ayak sabit dursa, Birsı kayar. Hüneri onun daire çizmek. Düşünüp bulun, bu nasıl bilmece? (Pergel)</i>

Spor malzemeleri, müzik aletleri ve oyun malzemeleriyle ilgili bilmeceler, işlenen diğer konulardır. Örneğin;

Semrise sekrişi köp, Oruqlısa yetişi köp? (Top)	<i>Şişmanlasa sekisi çok, Zayıflasa yatışı çok? (Top)</i>
Bir padişah bar iken töt közi bar, Her köziğe qaraydığan töt veziri bar Töt qamandan aşiq töt qiziğa Otuz alte nökerliri ceñge teyyar? (Qarta)	<i>Bir padişah varmış dört gözü var, Gözüne bakıp duran dört veziri var. Dört kumandan aşık dört kızına, Otuz altı neferi savaşa hazır. (Oyun kartı)</i>
Bèşi yoğan qapaqtek, Puti inçike sapaktek, Üçiyi qorsiqiniñ tèsida, Qulıqi pütiniñ uçıda? (Dutar)	<i>Başı büyük, kapak gibi, Ayağı incecik çöp gibi, Bağırsağı karnının dışında, Kulağı ayağının ucunda? (Dutar)</i>
Bèşi sozunçaq belliri ulaq, Putiniñ uçıda samandek qulaq, Qançe oynatsañ yañritar qoşaq? (Satar)	<i>Başı uzunca, belleri ulak, Ayağının ucunda saman gibi kulak; Ne zaman oynatsan söyler koşak? (Satar)²⁶</i>
Ègizi köp dostumniñ, Qorsiqi boş, qomuş ten Yel mañdursa içige, Naxşa èytar zep belen? (Ney)	<i>Ağzı çok dostumun, Karnı boş, kamış bedenli. Yel girse içine, Şarkı söyler yüksek sesle? (Ney)</i>

²⁶ Satar: Bir tür çalgı aleti.

6. Tabiat Olayları ve Gök Cisimleriyle İlgili Bilmeceler

Tabiat ve tabiat olaylarına ilişkin bilmeceler, Uygur Türklerinin tabiata yükledikleri anlamı ortaya koymaktadır. “Eski Türkler, Gök Tanrı inancının yanında tabiatı da kutsal kabul etmekte ve bu tabiat inanışını "yer-su" (yer-sub) terimiyle ifade etmektedir. Aynı şekilde Çin kaynakları Hunlar'ın Gök Tanrı'ya, Yer-Su ruhlarına ve atalarına kurban sunduklarını haber vermektedir. Eski Türklerde yer ve sular, "ıduk", yani Tanrı tarafından gönderilen kutsal hediyeler sayılmıştır. Orhun Abideleri'nde Tek Tanrı inancına paralel olarak Yer-Su ruhlarının mukaddes olduğunu belirten ifadeler yer almıştır.”²⁷ Su ile ilgili aşağıdaki bilmecelerde de Uygur Türkleri arasında suyun ne denli önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin;

Oq tegse töşük qalmas, Tiğ tegse izi qalmas. Bolga bilen yançip bolmas, Candar aña zadi qanmas? (Su)	<i>Ok değse delik olmaz, Kılıç değse izi kalmaz. Çekiç ile yamulmaz, Canlı ona asla doymaz? (Su)</i>
--	--

Bir mehsulat bar iken, Uniñ esli qar iken, U bolmisa canliqlar, Halak iken xar iken, Tizginlense uniñda, Nazu nimet bar iken? (Su)	<i>Bir mahsul var imiş, Onun aslı kar imiş O olmazsa canlıların Hali hep helak imiş Deęerlendirilse o Onun varlığı nimet imiş? (Su)</i>
--	---

Yaşamımızın vazgeçilmez unsurlarından biri de ateştir. Ateşin keşfedilmesi insanlık tarihinde önemli bir noktayı teşkil etmiştir. Ateş, insanların yaşam şeklini, kullandıkları eşyaları, beslenme şekillerini değiştirmiştir. Türk inanç ve düşünce sisteminde ayrı bir yere sahip olan ateşin, Uygur bilmecelerinde de çeşitli şekillerde yer aldığını görmekteyiz. Örneğin;

Qizil kala yetip qaptu, Qara kala kêtip qaptu? (Ot bilen is)	<i>Kızıl inek yatıp durur, Kara inek gidip durur? (Ateş ile duman)</i>
Qara atni qañturup qoydum, Qara cuvini böktürüp qoydum? (Qazan bilen otniñ isi)	<i>Kara atın eyerini çektim, Kara kürkünü sırtına yükledim? (Kazan ile ateşin dumanı)</i>

Gökyüzü, insanlığın en eski tarihinden beri insanlar için gizem teşkil etmiştir. Onun hakkında çeşitli fikirler yürütmüşler ve değişik inançlar oluşturmuşlardır. Fırtınalar, depremler, su taşkınları, volkanik olaylar, yağışlar insanları korkutmuş ve onlar da bunlardan korunmak için tabiata sığınmışlar ve tabiat varlıklarından kendilerini korumalarını beklemişlerdir. Uygur bilmecelerinde gökyüzü ve gök cisimleriyle ilgili tasvirler şu şekilde yer almaktadır:

On beş kège körsetse yoruq yüzini, On beş kège körsetmes sizge özini? (Ay)	<i>On beş gece gösterse parlak yüzünü, On beş gece göstermez size kendini? (Ay)</i>
Biriniñ bir oęli, bir qizi bar, Bilidu ikkisini dünya yüzü. Yoqlaydu oęli künni, qizi tünni,	<i>Birinin bir oğlu bir kıızı var, Bilir ikisini dünya yüzü. Yoklar oğlu gündüzü, kıızı geceyi,</i>

²⁷ Bumairimu Abudukelimi, *Age.*, s. 24.

Yürgende bilinmeydu basqanda izi?
(Kün ve ay)

Miñdin köptür çëçiki,
İkki talla yopurmiqi?
(Yultuz, kün, ay)

Axşimi kèler eglikim,
Kündüzi kèter leglikim?
(Ay)

Köz èçip körelmeysiz,
Qol sunup tutalmaysiz.
Siz uniñdin ayrılıp,
Bir minut yaşalmaysiz?
(Hava)

Yürüdüklerinde görölmez izi?
(Güneş ve ay)

Binden çoktur çiçeği,
İki tane yaprağı?
(Yıldız, güneş ve ay)

Akşam gelir eleğim
Gündüz gider leyleğim?
(Ay)

Göz açıp göremezsiz,
El uzatıp tutamazsınız.
Siz ondan ayrı,
Bir dakika yaşayamazsınız?
(Hava)

7. Ulaşım Araçlarıyla İlgili Bilmeceler

Uygur bilmecelerindeki ulaşım araçlarıyla ilgili bilmeceler günümüze yakın dönemlerde üretilmiştir. Bu araçların birçoğu petrol ürünleriyle çalışan makinelerdir. Genellikle, tren, gemi, otomobil ve uçak bu grupta toplanan bilmecelerin tarif ettikleri ulaşım araçlarıdır. Örneğin;

Aceb yoğan bir öküz,
Mañliyida birla köz.
Puşuldaydu, möreydu
Men keldim dep tovlaydu.
Boğum boğum quyruqi
Neççe yerde uliqi.
Kèçe- kündüz, qış ve yaz
Mañidu u bekmu saz?
(Poyiz)

Mèniñ tömür tayçıqim,
Ot- çöp bilen kari toq,
İkki puti domilaq,
Aylinidu yumilap.
Toxtap qalsa mèñiştin,
Turalmaydu ornida.
Minivalsam üstige,
Çèpip çıkar koçığa?
(Vélisipit)

On sekiz tal qovurğa, bir tal üçöge?
(Haviniñ çaqi)
İs çiqidu quyruqidin,
Adem çüşmes dümbisidin.
Dexlerge tégelmeydu,
Bu tağlarğa qonalmaydu?
(Ayrupilan)

Suyup dèñiz bëtini,
Yèrip dolqun qetini.

Hayret verir bir öküz
Alında var tek bir göz
Pofurdar, meler,
Ben geldim diye bağırr.
Boğum boğum quyruğu
Nice yerde ulağı
Gece gündüz, kış ve yaz
Yürür gezer, pek güzel
(Tren)

Benim demir taycığım,
Otlar çöple işi yok.
İki ayağı yuvarlak,
Gezer yuvarlanarak.
Yürümesi dursa,
Duramaz yerinde.
Biniversem üstüne,
Fırlar gider sokağa?
(Bisiklet)

On sekiz tane kaburga, bir tane çekirdek?
(Arabanın tekerleği)
Duman çıkar quyruğundan,
İnsan düşmez sırtından.
Ağaçlara dokunmaz,
Bu dağlara konamaz?
(Uçak)

Sevip deniz yüzünü
Yarıp dalga katını

Turkish Studies

Yèqin qılar vetenge,
Deñiz- okyan çetini.
Ègiz yaqtin qorqmaydu
Oylap tèpiñ ètini?
(Paraxot)

*Yakın eder vatana
Deniz okyanus tarafını
Alçak taraftan korkmaz
Düşünüp bulun adını?
(Gemi)*

8. Harfler ve Sözcüklerle İlgili Bilmeceler

Bu türdeki bilmeceler, kelime ve ses oyunlarına dayanan ve genellikle cevabı sorunun içerisinde gizlenmiş olan bilmecelerdir. Bu bilmecelerin çözümünde, kelimelerin yazılışına dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin;

Meniñde bar, sende yoq,
Cènimde bar, tende yoq.
Alemde bar, ayda yoq,
Asmanda bar, yerde yoq?
(“M” tavuşı ve herpi)

*Ben de var sen de yok,
Canımda var tende yok,
Alemde var ayda yok,
Asumanda var, yerde yok?
(“ م ”, “M” harfi veya sesi)*

“Sen”de birla
“Men”de birla
İstisem “alemde” yoq,
“Şam”ğa bèrip uçni taptim,
“Misir”ğa kelsem birimu yoq.
(Çèkit)

*“Sen”de bir tane
“Ben”de bir tane
İstesem “âlem”de yok,
“Şam”a gidip uçünü buldum,
“Mısır”a gelsem biri de yok.
(Nokta : ش ن harflerindeki noktalar)*

“Çiğir”da yoq, “yol”da bar.
“Quduq”ta yoq, “köl”de bar.
“Günçe”de yoq, “gül”de bar.
Tèpip kelgin “çöl”de bar?
(“L” tavuşı ya ki herpi)

*“Çığır”da yok, “yol”da var.
“Kuyu”da yok, “göl”de var.
“Gonca”da yok, “gül”de var.
Bulup gelirsenez “çöl”de var?
(“L” sesi ya da harfi)*

“Bir” dèvidim, ikki tağ uruşti,
“İkki” dèvidim, yirak turuştu?
(Kalpuk)

*Bir deyiverdim iki dağ birbirine vurdu,
“İki” deyiverdim uzaklaştılar.
(Dudak)*

Bazı bilmeceler ise ebced hesabını bilmeyi gerektirmektedir. Örneğin; aşağıda yer alan bilmece harflerin karşılığı olan rakamları konu alan bir bilmecedir.

Ol nèmidur adimige
Qiş-yaz lazim imiş.
Bèşi birdur, bèli alte,
Quyruqi töt yüz imiş.

*O nedir insana
Yaz kış lazım imiş.
Başı birdir, beli altı,
Kuyruğu dört yüz imiş.*

(Bu “ot” (تو) bolup kona ebced hèsabi boyıçe bir sani “\” herpige, altı san “و” herpige, töt yüz san “ت” herpige teñ bolidu. Şundaq qilip, bu tèpişmaқта işare qiliñğan sanlarını ebced hèsabi boyıçe xetke aylandurganda Uyğur tilindiki “ot” sözi peyda bolidu.)

(Bu “ot” (تو) kelimesi olup -yani ateş kelimesi-eski ebced hesabına göre bir sayısı “\” harfine, altı sayısı “و” harfine ve dört yüz sayısı “ت” harfine denk olur. Böylece bilmecede işaret edilen sayıları ebced hesabına göre çevirdiğimizde Uyğur Türkçesindeki “ot” sözü ortaya çıkar.)

Bazı bilmecelerde ise söylenen bilmecenin sözlerine dikkat etmek ve kullanılan kelimelerden cevabı bulmak gerekir. Örneğin;

Turkish Studies

Ay bilen künni, May bilen unni Néme ayriptu Téçinlar çu qeni? (“Bilen”)	<i>Ay ile günü, Yağ ile unu Nedir ayıran Hadi bul bunu? (“İle”)</i>
---	---

9. Sayılarla İlgili Bilmeceler

Bu bilmeceler, matematik bilgisi gerektiren bilmecelerdir. Belli bir eğitimden geçmiş olmayı zorunlu kılan bilmeceler, dört işlemi bilmeyi ve mantık yürütmeyi gerektirmektedir. Aynı zamanda gazetelerin bulmaca sayfalarında verilen zekâ bulmacalarına da benzeyen bu bilmecelerin farkı, bazılarının şiirsel ve ahenkli bir anlatıma sahip olmasıdır. Örneğin;

Kèlip çüşti on beş ördek kölçekke, Zayit çiqip miltiq atti ördekke. Bir pay oqta yiqiliptu altisi, Hayat qaldi şu qölçekte qançisi?	<i>Gelip konu on beş ördek bir gölcüğe, Avcı çıkıp ateş etti ördeğe. Bir el ateşle yıkıldı altısı, Canlı kaldı gölcükte kaç tanesi?</i>
--	---

(Kölçekte ölgen ördek qaldi, hayatliri uçup kètidu.)
Gölcükte ölen ördekler kalır, canlı olanlar uçup gider.

Toxu, toşqan on sekiz, Put- qolliri qiriq sekiz. Toxu bilen toşqanni, Siz ayrip bèrelemsiz? (Toxu on ikki, toşqan alte)	<i>Tavuk, tavşan on sekiz, Ayak ve elleri kırk sekiz. Tavuk ile tavşanı, Siz ayırırır misiniz? (Tavuk on iki, tavşan altı)</i>
---	--

Uygur bilmecelerinin bir kısmı hikâyeli bir anlatıma dayanır. Olay örgüsü, yer, zaman ve mekân gibi unsurları bu bilmecelerde bulmak mümkündür. Örneğin;

Asmandiki bir top gazdin bir soraptu:
Esselamu eleyküm, yüz gaz, nege kètip barisilar? Mènimu èlip ketseñlar? Gazlar şundaq cavab bèriptu:

Biz yüz emes, bizge bizdek qoşulsa, uniñağa yine bizniñ yèrimimiz qoşulsa, yine yèrimimizniñ yèrimi qoşulsa, andin sen qoşulsañ yüz bolimiz. Zadi biz qançe, tapqina? Anidin èlip kètimiz. Esliy gaz qançe?
(Gaz otuz alte)

*Gökyüzündeki bir küme kaza biri sormuş:
Selamün aleyküm, yüz kaz, nereye gidiyorsunuz? Beni de alıp gitseniz. Kazlar şöyle cevap vermiş:*

*Biz yüz kaz değiliz, bize biz kadar katılrsa, ona yine bizim yarımımız kadar eklense, yine yarımımızın yarımı eklense sonra da sen katılrsan yüz oluruz. Bizim tamamız kaçtır, bul? Ondan sonra seni alıp gideriz. Asıl kaz kaç tanedir?
(Otuz altı kaz)*

Bu türdeki bilmecelere bir başka örnek de şöyledir:

Yağçiniñ bir qapaqta on ciñ yèği bolup, uni ikki kişige teñ bölüp bermekçi boluptu, lèkin yağçiniñ ciñi yoq iken, pekèt üç ciñliq ve töt ciñliq ikki kemçini bar iken, emdi buni qandaq bölüş kèrek?

(Deslep töt ciñliq kemçende bir mayni üç ciñliq kemçenge quyup, bir ciñni ayrivèlip, andin töt ciñliq kemçen bilen birni qoysa bolidu)

Turkish Studies

Yağcının bir kaptan on ölçek yağı olup, bunu iki kişiye eşit bölüp verecek olmuş, ama yağcının ölçeği yokmuş. Fakat üç ölçeklik ve dört ölçeklik iki kemçini²⁸ varmış. Şimdi bunu nasıl bölmek gerekir?

(Önce dört ölçeklik kemçeden yağı üç ölçeklik kemçeye koyup, bir ölçeği ayırıp, daha sonra dört ölçeklik kemçe ile bir kere koyarsa ayrılır.)

Uygur Bilmecelerinin Şekil ve Yapı Özellikleri

A. Manzum Bilmeceler

Uygur bilmecelerinin bir bölümü nesir cümlesi, bir bölümü ise hikâye şeklindedir. Bununla birlikte büyük bir bölümü de şiir şeklindedir. Şiir şeklindeki bu bilmecelerin bir kısmının oldukça kusursuz şiirsel bir yapısı vardır. “Uygur bilmecelerini oluştururken kalıplaşmış bir ölçüt yoktur. Ancak gelişim süreci dikkate alınca, bilmecelerin basitten karmaşıklığa kabalıktan güzelliğe doğru ilerlediği görülür. Bu doğrultuda pek çok bilmece şiirsel görünüme bürünmüştür. Uygur bilmeceleri ritim olarak ve kafiyeleşmiş bakımından mükemmeldir.”²⁹

Onbeş keçe / körsetse / yoruq yüzini	<i>On beş gece gösterse aydınlık yüzünü</i>
Onbeş keçe / körsetmes / sizge özini	<i>On beş gece göstermez size kendini.</i>
(Ay)	(Ay)

Yukarıdaki bilmece, şiirsel bir yapıdadır ve bilmece, 4+3+4 duraklı ve 11’li hece ölçüsüyle oluşturulmuştur. “Yüzini” ve “Özini” kelimeleri de yarım kafiye ve rediften oluşmuştur. Tekrar edilen “Onbeş keçe” kelimeleri ise dizede sağlam bir ahenk oluşturmuştur. Ayrıca bu bilmece, sanat yönünden de güçlü bir yapıya sahiptir. Uygur bilmecelerinden manzum şekilde olanların büyük bir kısmında, kafiye, redif ve hece ölçüsü gibi özellikler yer alır.

A1. İki Dizeden Oluşan Bilmeceler

Uygur Türklerine ait iki dizeden oluşan bilmecelerde kafiye örgüsü genellikle “aa” şeklindedir. Örneğin;

Uzun quyuq, çoñqur <u>quduq</u> ,	<i>Uzun kuyruk, derin kuyu,</i>
Apaq yerde qara <u>uruq</u> ?	<i>Bembeyaz yerde kara tohum?</i>
(Köz)	(Göz)
“Bir” devidim, ikki tağ <u>uruşti</u> ,	<i>“Bir” dedim iki dağ birbirine vurdu,</i>
“İkki” devidim, yirak <u>turuştı</u> ?	<i>“İki” dedim uzak durdu.</i>
(Kalpuk)	(Dudak)
Kündüzi gaç- <u>gaç</u>	<i>Gündüzleri gaç gaç,</i>
Kêçisi qarni <u>aç</u> ?	<i>Geceleyin karnı aç?</i>
(Ötük)	(Çizme)

A2. Üç Dizeden Oluşan Bilmeceler

Uygur Türklerine ait üç dizeli bilmecelerde kafiye genellikle düz kafiye şeklindedir. Bu düzen “a a a” şeklinde olabildiği gibi “x a a” şeklinde de olabilmektedir. Örneğin;

Özi gül reñ, güren <u>at</u> ,	<i>Gül renklidir, küren at,</i>
Muzda yürse <u>tâyılmas</u> .	<i>Buzda yürüse kaymaz.</i>
Tamda yürse <u>yiqılmas</u> ?	<i>Duvar da yürüse düşmez?</i>
(Çivin)	(Sinek)

²⁸ Kemçe: Buğday ölçme aleti.

²⁹ Ablimit Muhammet, **Helk Eğiz Edibiyatidin Soal-Cavablar**, Keşker Uygur Neşriyatı, Keşker 2001, s. 131.

A3. Dört Dizeden Oluşan Bilmeceler

Uygur Türklerine ait dört dizeden oluşan bilmecelerde kafiye örgüsü genellikle düz kafiye şeklindedir. Örneğin;

Biz muşundaq köp iduq,
Otuz ikki dost iduq.
İkki tağqa tizilduq,
Bir-birlep üzülduq?
(Çiş)

*Biz işte böyle çok idik,
Otuz iki dost idik,
İki dağa dizildik,
Birer birer döküldük?
(Diş)*

Dört dizeden oluşan bilmecelerin bir kısmında maniye benzer bir yapı kendini gösterir. Aşağıdaki bilmecenin kafiye örgüsü mani “aaxa” şeklindedir:

Qoş eynek, çine emes, tömür emes,
Buzulsa uni tüzeş mumkin emes,
Özlükidin eşilip hem yèpilidu,
Göherdin qimmet nerse, erzan emes?
(Köz)

*Çifte cam, çini değil, demir değil.
Bozulsa onu tamir mümkün değil.
Kendiliğinden açılıp kapanır,
Cevherden kıymetli şey, ucuz değil?
(Göz)*

A4. Beş ve Daha Fazla Dizeden Oluşan Bilmeceler

Bu gruptaki bilmeceler beş, altı, yedi, sekiz ya da daha fazla dizeden oluşmaktadır. Bu bilmecelerde, sabit bir kafiye örgüsü yoktur. Genellikle düz kafiyelidir; ancak araya kafiyesiz epeyce dize eklenmiştir. Bu bilmeceler, şekil ve yapı yönünden tekerlemelere benzer. Ahenk yönünden ise son derece güçlüdür. Örneğin;

Ol acayıp bir nèmudur,
Bardur uniñ töt puti.
Yarışidu uniñğa,
Sep- sep turğan buruti.
Erkiletsek biz uni,
Zèrikmestin oynaydu.
Kèçe-kündüz demestin,
Ozuq-tülük qoğdaydu?
(Müşük)

*O acayıp bir nesnedir,
Vardır onun dört ayağı.
Yarışır onunla
Dizilmiş duran bıyığı,
Şımartırsak biz onu,
Usanmadan oynar.
Gece günüz demeden,
Yiyecekleri korur?
(Kedi)*

Suni körse tinimsiz,
Hayvan içide tilsiz.
Altun teñge şirnilik,
Mève içide gülsiz.
İkkisiniñ qedirini,
Yep baqsıñız bilisiz?
(Bèliq bilen encür)

*Suyu görse duramaz,
Hayvan içinde dilsiz.
Altın kadar sıralı,
Meyve içinde gülsüz.
İkisinin kadrini,
Yiyip bakarsanız bilirsiniz?
(Balık ile incir)*

B. Mensur Bilmeceler

Mensur bilmeceleri, cümle şeklindeki bilmeceler ve hikâyeli bilmeceler olmak üzere iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

B1. Cümle Şeklindeki Bilmeceler

Bu türdeki bilmeceler, genellikle tek dizeden oluşan ve basit ya da birleşik yapı bir cümleden oluşan bilmecelerdir. Bir cümleden oluşmasına rağmen bazılarında secili bir söyleyiş söz

konusudur. Secili söyleyişe sahip olmayanlarda ise, “var-yok”, “ak-kara”, “gece-gündüz” gibi tezat teşkil eden kelimelerle veya kelime tekrarlarıyla bir ahenk oluşturulmuştur. Örneğin;

Oçaq bəşida müşük olturidu? (Çögün)	<i>Ocak başında kedi oturur?</i> (İbrik)
Cəni yoq sözleydu? (Radio)	<i>Canı yok, konuşur?</i> (Radyo)
Elniñ otturısında iz atartmay siyidu? (İvrik)	<i>Elin ortasına iz bırakmadan işer?</i> (İbrik)
Mañidu, mañidu, qirdin aşmaydu? (Böşük)	<i>Yürür, yürür, yamacı aşamaz?</i> (Beşik)
Baqsam baqsam müñgüz çıqmaydu? (Adem)	<i>Baksam baksam boynuz çıkmaz?</i> (İnsan)
Tuğulğanda yəpişar? (İsim)	<i>Doğduğunda yapışır?</i> (İsim)
Astmu tağ üstmu tağ otturisi mexmel idir. (Əgiz)	<i>Altı da dağ, üstü de dağ ortasında kadife tepe.</i> (Ağız)

B2. Hikâye Şeklindeki Bilmeceler

Uygur Türklerine ait mensur bilmecelerden bir diğeri tahkiyeli bilmecelerdir. Bu bilmecelerde bir hikâye anlatılır, bilmecenin sonunda dinleyene bir bilmece sorulur ve karşdakini şaşırtıp düşünmeye sevk eder. Bu bilmecelerde, hikâye unsurları olan kişi, yer, zaman ve olay örgüsü bulunur. Ablimit Muhemmet, hikayeli bilmeceler için “*Uygur bilmecelerinin bazıları hikâye şeklindedir. Yani başı hikâyedir, sonuç kısmı bilmeceyle bitirilir. Böylece dinleyicilerin zihinleri harekete geçirilir. Uygur edebiyatında bu tür bilmecelerin iki çeşidi vardır. Birincisi özel bilmeceli hikâyedir; diğeri ise hikâyeli bilmece. Bilmeceli hikâyelerde bilmece esas alınmaz, yalnızca sonuç bölümünde bilmeceli olduğu ortaya çıkar. Hikâyeli bilmece ise amaç bilmece söylemektir.*”³⁰ der. Bu bilmeceler, Uygur Türklerinin sosyal hayatı hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin;

Künlerniñ biride bir top kişi étizdin qaytip kəlivatsa, olarniñ aldiğa atqa miñgeşken bir çüp qız-yigit uraptu, topniñ içidiki bir kişi qizni tonuydigen, emma yigitni tonumaydiken. Şuña u qizdin:

“Bu yigit némiñiz bolidu?” dep soraptu. Qız derhal:

“Cənimniñ cananisi

Yürükimniñ teñ parisi

Bu yigitniñ anisi

Məniñ anamniñ qeyin anisi.” dep cavab bəriptu. Héliqi kişiler bu cavabni añlap boyğa çöküptu, oylap tapalmaptu, kéçisi yatalmaptu, étisi qopalmaptu, qəni bu qizniñ gəpini kim yéşip bəriptu?

(Dadisi)

Günlerden bir gün, bir grup insan tarladan geri dönerken, ata birlikte binmiş bir kız ve erkekle karşılaşmışlar. Topluluğun içinden biri kızı tanıyormuş; ama erkeği tanıyamıyormuş.

Bundan dolayı kıza:

“Bu yigit neyin olur?” diye sormuş. Kız hemen:

³⁰Ablimit Muhemmet, *Age.*, s. 132.

“Canımın cananı,
Yüreğimin bir parçası,
Bu yiğidin annesi,
Benim annemin kaynanası.” diye cevap vermiş. Bunu duyan topluluk, cevabı duyunca kenara çökmüşler, düşünüp bulamamışlar, geceleyin uyuyamamışlar, ertesi gün kalkamamışlar. Haydi, bu kızın söylediğini kim çözebilir?

(Babası)

Mensur bilmecelerin bir kısmı ise matematik bilgisi gerektirmektedir. Örneğin;

Qırıq ikki qoşqaç uçup keldi- de qatar turğan alte terekke bölünüp qondi. İkinçi terekteki qoşqaçlarnıñ sani birinçisige qarıganda ikkisi oşuq, beşinçi terektekiniñ sani bolsa birinçisige qarıganda beş hesse oşuq ve üçinçisige qarıganda tötü oşuq, altınçı terekte on ikki qoşqaç bar, tötünçü terektekiler bolsa bunıñdin tötü kem, her bir terekte qançidin qoşqaç bar?

(Birinçiside ikki, ikkinçiside töt, üçinçiside alte, tötünçiside sekiz, beşinçiside on, altınçiside on ikki qoşqaç bar.)

Kırk iki serçe uçup geldi ve toplanıp altı kavağa bölünüp kondu. İkinci kavaktaki serçelerin sayısı birinciye konandan iki fazla, beşinci kavağa konanların sayısı birinciye konandan beş kat fazla ve üçüncüye konanda dört fazla, altıncı kavakta on iki serçe var, dördüncü kavaktakiler bundan dört eksik, her kavakta kaç tane serçe vardır?

(Birincide iki, ikincide dört, üçüncüde altı, dördüncüde sekiz, beşincide on, altıncıda on iki serçe vardır.)

Uygur Bilmecelerinin Yaratım ve Aktarım Özellikleri

Halk edebiyatı ürünlerinin genelinde olduğu gibi bilmeceler de sözlü kültür ortamında yaratılmaktadır. Sözlü olarak üretilen bilmecelerin ilk kez nasıl ortaya çıktığı konusunda ise kesin bir bilgiye sahip değiliz. “Bilmeceler de, başka halk edebiyatı ürünleri gibi, kökenlerinde bireysel yaratımlardır; ama onların ilk yaratıcılarının kim olduğunu bulmak, bilmek mümkün değildir; çünkü bir bilmece söylenip halk içinde yayılmaya başlar başlamaz sahipsizlik onun bir niteliği olmuştur.”³¹ Bilmecelerin kaynağı ve yaratımı konusunda Mehmet Yardımcı ise “Bilmeceler, iki fikri mukayese edebilecek düzeydeki çocukların ya da halk kesiminin yaşayan dilleri arasında doğmuştur... Bilmecelerin asıl kaynağı halkın ruhu ve hayaline bağlı sözlü kaynaktır.”³² demektedir.

Uygur bilmecelerinin yaratımı ve aktarımı konusunda Uygur araştırmacı Mehemmetcan Sadık, “Bilmeceler, toplumun ikelliğinin bitişinin ardından ortaya çıkmıştır. Atalarımız uzun süre tecrübe ettikleri işlerde çevrelerini gözlemlemiş, incelemiş ve bunlardan etkilenerek bunların özelliklerini öğrenmişlerdir. Neticede, bilmece denilen türü ortaya koymuşlardır. Buradan şu sonuca varmak mümkündür ki bilmeceler, üretimin ve insan zekâsının belli bir aşamaya gelmesinin ardından meydana gelmiştir. Bilmeceli hikâyeler ise bilmecelerin gelişiminin neticesidir.”³³ demektedir.

Uygur Türklerine ait bilmecelerin yaratımıyla ilgili olarak Ablimit Mehemmet ise şu özellikleri sayar:

³¹ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 2000, s. 115.

³² Mehmet Yardımcı, **Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri**, Ürün Yayınevi, Ankara 2002, s. 89.

³³ Mehemmetcan Sadık, **Age**, s. 503, 504.

“1. Bilmeceler belli bir nesnenin belirgin bir özelliği esas alınarak oluşturulur. Cansız varlık canlı varlığa; canlı varlık cansız varlığa dönüştürülerek beyin harekete geçirilip, insanda güzel bir benzetme duygusu oluşturulur.

2. Bilmeceler oluşturulurken tasvirde kullanılan işaretler çok çeşitlidir. Eğer verilecek nesnenin tüm özellikleri bilinmezse cevabı bulunamaz.

3. Uygur bilmecelerinden bir kısmı şekil açısından şiire benzer. Kafiyeleri ve canlı tasvirleri vardır.

4. Bilmeceler benzetme, karşılaştırma, canlandırma, mecaz, mübalağa gibi estetik araçlara dayanır.

5. Uygur bilmecelerini oluştururken kalıplaşmış bir ölçüt yoktur. Ancak gelişim süreci dikkate alınınca bilmecelerin basitlikten karmaşıklığa kabalıktan güzelliğe doğru ilerlediği görülür. Bu doğrultuda pek çok bilmece şiirsel görünüme bürünmüştür. Günümüz bilmeceleri ritm ve kafiyeleniş bakımından mükemmeldir.

6. Uygur bilmecelerinin bazıları hikâye şeklindedir. Yani başı hikâyedir, sonuç kısmı ise bilmeceyle bitirilir. Böylece dinleyicilerin zihinleri harekete geçirilir. Uygur edebiyatında bu tür bilmecelerin iki çeşidi vardır. Birincisi özel bilmeceli hikâyedir diğeri ise hikâyeli bilmedir. Bilmeceli hikâyelerde bilmece esas alınmaz yalnızca sonuç bölümünde bilmeceli olduğu ortaya çıkar. Hikâyeli bilmede ise amaç bilmece söylemektir.”³⁴

Bilmeceler, kendilerini araçsız olarak ifade edemez ve bir ima, işaret ya da ipucuna ihtiyaç duyar. Verilecek olan ipucunun yerinde olabilmesi için hem bilmeceyi üreten kişinin hem de bilmeceyi cevaplayacak kişinin, nesnenin pek çok özelliğini çok iyi bilmesi gerekir. Aksi takdirde bilmece çözülemez. Bilmeceyle ilgili ipucu verilirken soyut bir kavram somut nesnelere benzetilerek tarif edilebilir. Aşağıdaki bilmede yıl, ay, gün, gündüz ve gece kavramları ağaç, dal, yaprak gibi somut nesnelere tarif edilmiştir.

Bir derexte on ikki sax,	<i>Bir ağaçta on iki dal,</i>
Her şaxta otuz yopurmaq,	<i>Her dalda otuz yaprak,</i>
Yopurmaqlırniñ bir teripi qara,	<i>Yaprakların bir tarafı kara,</i>
Bir teripi aq?	<i>Bir tarafı ak?</i>
(Yıl, ay, gün, kécce ve kúndüz)	<i>(Yıl, ay, gün, gece ve gündüz)</i>

Bilmecelerin söylenmesinin ve cevaplandırılmasının da geleneksel bazı kaideleri vardır. Bunlar pek çok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. “*Bilmeceler, genelde orada bulunan kişilerin ikiye bölünüp, ayrı ayrı gruplar meydana getirilmesiyle gerçekleştirilir. Bazen de bilmece sormada ve cevaplama da usta iki kişi seçilir, müsabaka bunlar arasında gerçekleştirilir.*”³⁵

Bilmece sorma geleneği içerisinde belli nesnelere kullanımı söz konusudur. “*Bilmeceyi soran kişi elindeki mendil, yazma, ip, sopa veya bir başka objeden istifade ederek, bilmecenin cevabı ile ilgili ipuçları verir. ‘Bu kadar başı var, bu kadar kuyruğu var, bu kadar gövdesi var...’ Cevabı çözemeyen taraf da geleneğe bağlı kalarak bir takım ipuçları ister. ‘Yenilir mi, yenilmez mi?, Canlı mı cansız mı?, Uçar mı uçmaz mı?’ Bu sorulara kısa ve net cevap verilir.*”³⁶ Karşı taraf bilmecenin cevabını yine veremezse bu kez pazarlık başlar. Bilmeceyi soran kişi, cevaplama gereken kişiden kıymetli bir şehri, kıymetli bir meyveyi ya da cenneti vermesini ister. Bu seremoni bu şekilde, saygı ve muhabbet çerçevesinde sürdürülür.

³⁴ Ablimit Muhammet, *Age*, s. 131, 132.

³⁵ Esmâ Şimşek, *Agm.*, s. 235.

³⁶ Esmâ Şimşek, *Agm.*, s. 235.

Bilmeceler, genellikle toplantılarda ve toplu yerlerde “Bil bakalım?”, “Ol nedir ki?” veya “Bir bilmecem var” gibi ifadelerle başlar. Uygur Türkleri arasında da bilmece sorma geleneği içerisinde belli kalıp ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler, Uygur bilmecelerinin daha çok toplu mekânlarda ve sözlü gelenek içinde yaratılıp aktarıldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Örneğin; “*Eytiñlarçu u nème? (Söyler misin bu nedir?)*”, “*U nime? (Bu nedir?)*”, “*Tèpiñlarçu u nème? (Bilin bu nedir?)*”, “*Qeni oylap bèkiñlar (Hadi düşünün bakalım.)*”, “*Kim yéşip bèridu? (Kim çözebilir?)*”, “*Buni kim tèt tapidu? (Bunu çabucak kim bulur?)*”, “*Oylap tèpiñ ètini? (Düşünüp bulun adını?)*”, “*Oylap tapqin bu nème? (Düşünüp bul, bu ne?)*” vb.

Uygur bilmecelerinde çok sık kullanılan soru ifadeleri dışında pek çok kalıplaşmış ifade yer almaktadır. Bu ifadeler, bilmecenin çözümü noktasında bazı ipuçlarını da içermektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

“*Bir .... bar... (Bir ... var...)*”, “*... bar, ... yoq, (... var, ... yok)*”, “*Puti yoq...(Ayağı yok...)*”, “*U nèmidur cèni yoq, ...qeni yoq. (O nedir canı yok,...kanı yok.)*”, “*Ol acayıp bir nèmidur, (Bir acayıp nesnedir)*”, “*Tèpişmaqu tèpişmaq. (Tapışmak tapışmak)*”, “*Kündüzi..., Kèçisi... (Gündüzleri..., Geceleri...)*”, “*Axşimi..., Ètisi... (Akşamleyin... Ertesi gün...)*”, “*Anisi..., balisi... (Anası..., yavrusu...)*”, “*Atisi... Apisi... (Anası..., Babası...)*”, “*Biriniñ bir oğlu, bir qızı bar. (Birinin bir oğlu bir kızı var.)*”, “*İçi... tèşi... (İçi..., dışı...)*”, “*Astimu... üstimu...(Altı da... üstü de...)*”, “*Aq..., qara...(Ak..., kara...)*”, “*Kiçikkine...(Küçük...)*”, “*Bir öyge kirsem... (Bir eve girsem...)*”, “*Özi... (Kendi...)*”, “*... tin ègiz, ...tin pes. (... dan yüksek, ...dan alçak.)*” vb.

Uygur Bilmecelerinin İşlev Özellikleri

Bilmecelerin eğlence, bilgiyi ölçme ve bilgilendirme, yarışma, eğitim ve öğretim gibi çok çeşitli işlevler üstlendiği bilinmektedir.³⁷ Özellikle masal, destan, halk hikâyesi ve menkıbe gibi türler içinde de bu türün farklı işlevler üstlendiğini görmekteyiz.

Bilmece, komşu, akraba, eş-dost ilişkilerinin sınırsız devam ettiği bölgelerde aradaki ilişkiyi artırıcı, ortamı şenlendirici bir fonksiyon üstlenmiştir. “*Bilmeceler, günümüzde özellikle çocuk toplulukları arasında eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek için başvurulan bir oyun niteliği taşımaktadır. Ayrıca halk geleneklerinin güçlü kaldığı bazı bölgelerde kış geceleri toplantılarında, imecelerde ve toplu çalışmalarda yetişkinler tarafından da işi tekdüzelikten kurtarmak, toplu çalışmayı renklendirmek için karşılıklı bilmece söyleme geleneği sürüp gitmektedir.*”³⁸

Günümüzde bilmecelerin özellikle çocuk eğitimine katkıları incelenmektedir. “*Bilmeceler, kaynaklandıkları ya da söylendikleri yörenin yerel söyleyiş özelliklerini aynen yansıtmalarının yanında, dil çalışmaları için, Türkçenin anlatım inceliklerini yansıtmak için önemli kaynaklardır.*”³⁹ Bu açıdan bilmeceler, çocukları eğlendirirken onların yeni kelimeler ve kavramlar öğrenmesini sağlar. Bilmecenin de halkın mahsulü olduğu göz önüne getirilirse, milli duyguların, kültürel ve geleneksel özelliklerimizin aktarımında çok önemli bir yeri vardır. “*Bilmeceler vasıtası*

³⁷ Bilmecelerin işlevi konusunda bk. Esmâ Şimşek, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı- Türk Dünyası Edebiyat Tarihi C. 3*, Ankara 2004, s. 245; Pertev Naili Boratav, *Age*, s.114; Doğan Kaya, *Age*, s.163; Dilek Türkyılmaz; “Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine”, *Millî Folklor*, C. 10, S. 81, Bahar 2008, s. 45; J. Harold Brunvand, *Agm.* s. 293; Suat Batur, *Age*, s.142. Abdullah Demirci; “Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmece Türü”, *Millî Folklor*, C. 7, S. 50, Yaz 2001, s. 78- 85; Naki Tezel, *Age*, s. VI- VII; Hicran Danişoğlu, *Eğlendirici Yazınsal Türlerin Türkçe Öğretiminde Kullanımı ve Bu Çerçevde 2004- 2005 Türkçe Öğretim Programının Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir 2006, s. 29; Mehtap Keleş, *Orta Öğretim Türk Dili ve Edebiyatı Derslerinde Bilmecelerin Öğretim Aracı Olarak Kullanılma Biçimi ve Düzeyleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2007, s. 10-11.

³⁸ Suat Batur; *Age*, s.142.

³⁹Hicran Danişoğlu, *Age*, s. 29.

Turkish Studies

ile çocuklara hayvanlar, bitkiler, gök cisimleri, iktisat vs. hakkında ilginç bilgiler verilir. Böyle bilmeceyi soran ya da cevabını izah eden adam, bilmecenin konusu etrafında sohbet açır, çocukların bilmediği meseleleri öğretir.”⁴⁰

Mehemmet Zunun ve Abdükerim Rahman, Uygur bilmecelerinin işlevi hakkında şunları söyler: *Bilmeceler halkın yüksek ferasetinin ve uyanıklığının mahsulü olan estetik bir vasıttır. Onun tasvirleri üzerinde düşünmek insanların zihin gücünü ve akıl yürütme yeteneğini geliştirip olgunlaştırır. Bu yüzden bilmeceler “Çocuk Edebiyatı” açısından, çocukların zihin gücünü ve zekâsını geliştirmeyi kendine sosyal bir amaç olarak görür. Geleceğin ümidi olan yeni nesilleri eğitmenin yolu elbette çok çeşitlidir. Onların ferasetini olgunlaştırıp bilim ve fende ilerlemek için bilimsel pek çok bilginin yanı sıra bilmecenin de rolü olduğunu yadsımamak gerekir. Çünkü çocukların karakterleri ve psikolojik yapıları şekillenirken bilmeceye özel bir ilgi duyarlar. Bunun sebebi bilmecelerin dilinin basit ve akıcı olmasıdır. Dolayısıyla diğer türlere nazaran çekiciliği daha fazladır. Dört beş yaşındaki çocuklar bir bilmece duyduklarında ilgilerini o yöne yoğunlaştırır, bilmeceyi akıllarında tutar ve onun cevabını bulabilmek için çabalarlar. Bilmeceler, insanların zihin gücünü geliştirme, fikir yürütme kabiliyetini olgunlaştırmanın yanı sıra canlı tasvirleri sayesinde onların, sosyal yaşama ve dünyaya olan sevgisini de güçlendirir. Nesnelere özelliklerini fark etmesini hızlandırır.”⁴¹*

Bilmece, kısa bir tür olması nedeniyle, halk edebiyatının diğer türleri içerisinde kolayca yer alabilmektedir. Örneğin; Uygur halk hikâyelerinden Aşık Garip ile Senem hikayesinde, Cüneydi Bağdadî Aşık Garip’i denemek için ona bilmece sorar.⁴² Bu manzum bilmeceler, karşılıklı konuşma şeklindedir:

Cüneydi Bağdadî’nin sorusu:

Ol nimedur yıldızi yok, tendin su içer,
Şahi çeksiz yaprığı alemni kuçar,
Ol nimedur, kanatı yok seylane uçar,
Oğlum âşık bolsanğ maña cavap ber.

*/Nedir o, kökü yok, vücuttan su içen
Dalı sayısız, yaprağı alemi saran.
Nedir o, kanadı yok özgürce uçan,
Oğlum âşık isen bana cevap ver.*

Garip’in cevabı:

Yıldızi yok ademdur, ruhi tendin su içer,
Könlü çeksiz bostandır, alemni kuçar,
Kanatsızdur adam eqli seylane uçar,
Maña ustaz bolsıñız cavavım şuldur.

*Kökü yok insandır, ruhu vücuttan su içen,
Gönlü sınırsız bostandır, alemi sarar.
Kanatsızdır insan akli özgürce uçar,
Bana üstat iseniz cevabım budur?*

Cüneydi Bağdadî’nin sorusu:

Ol nimedur egilur ve lekin sunmas,
Ol nimedur müşkülât-capadan korkmas,
Ol nimedur yalkunlangan oti besilmas,
Oğlum âşık bolsañ maña cavap ber.

*Nedir o, eğilir, ama kırılmaz,
Nedir o, müşkül ve cefadan korkmaz,
Nedir o, alev alev ateşi sönmez,
Oğlum âşık isen bana cevap ver.*

Garip’in cevabı:

Çın hekiket dünyada egilur sunmas,
İşk ehli capadin-ölümdin korkmas,

*Dünyada hakikat eğilir, ama kırılmaz,
Aşk ehli cefadan ölümden korkmaz,*

⁴⁰ Abdullah Demirci, “Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmece Türü”, *Milli Folklor*, C. 7, S. 50, Yaz 2001, s. 78- 85.

⁴¹ Mehemmet Zunun; Abdükerim Rahman; *Age*, s. 421.

⁴² Alimcan İnayet, *Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1995, s. 121-122.

İşk tıǵı keser taǵni bisi kayrılmas,
Maña ustaz bolsıñız cavavım şuldur.

Aşk tıǵı, daǵı deler, tıǵı kırılmaz,
Bana üstat iseniz, cevabım budur.

Sonuç olarak, nesnelere insanın daha önce fark edemediği bir detayda ve güzellikte tasvir eden bilmeceler, belirli zaman ve ortamlarda bu geleneği bilen kişilerce karşılıklı söylenen sözlü halk edebiyatı ürünlerinden biridir. Zengin bir içeriğe sahip olan ve çoğunda kalıplaşmış ifadeler bulunan; cümle, şiir veya hikâye şeklinde olabilen Uygur bilmeceleri, bireyi ahlakî açıdan eğitime, hayata dair ona öğüt verme, zihin jimnastiği yaptırma ve toplumdaki eksiklikleri eleştirme gibi işlevler üstlenmektedir. Uygur Türklerinin hayat tarzını ve anlayışını yansıtan Uygur bilmeceleri, sosyal olaylardan tabiat dünyasındaki maddi nesnelere; gökyüzünden yeryüzüne; deniz ve okyanustan su kanallarına; hayvanlardan böceklerle; gündelik eşyalardan yeme içme malzemelerine kadar maddi ve manevi tüm varlıklardan onların vasıflarına kadar olan konuları içine alması yönüyle de oldukça zengindir. Uygur Türklerinin kültürel yapısı, dünyaya, nesneye ve insana bakış açısını ortaya koyan Uygur bilmeceleri üzerine yapılacak daha kapsamlı ve karşılaştırmalı çalışmalar, aynı kaynaktan beslenen bu sözlü kültür ürününün zamana ve mekâna bağlı olarak nasıl değiştiğini ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMS Roger D. ve DUNDES Alan, “Bilmeceler”, (çev. Ezgi Metin Basat), **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar C. 3**, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2009.
- ABUDUKELİMİ Bumairimu, **Uygur Türklerinin Dinî İnanışları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- BAŞGÖZ İlhan ve TİETZE Andreas, **Türk Halkının Bilmeceleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.
- BATUR Suat, **Açıklamalı-Örneklili Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul 1998.
- BORATAV Pertev Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1999.
- ÇELEBİOĞLU Amil ve ÖKSÜZ Yusuf Ziya, **Türk Bilmeceleri Hazinesi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.
- DANIŞOĞLU Hicran, **Eğlendirici Yazınsal Türlerin Türkçe Öğretiminde Kullanımı ve Bu Çerçevde 2004-2005 Türkçe Öğretim Programının Değerlendirilmesi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006.
- DEMİRCİ Abdullah, “Türkiye ve Azerbaycan Sahasında Bilmece Türü”, **Milli Folklor**, S. 50, Yaz 2001.
- ELÇİN Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- GÜZEL Abdurrahman ve TORUN Ali, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- http://www.hurgokbayrak.com/yeni_sayfa_47.htm. <http://www.doguturkistan.org/ekonomi.asp> (07.05.2010)
- İÇEL Hatice, **Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerine Bir Araştırma C. 1**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2005.
- İNAYET Alimcan, **Uygur Halk Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1995.
- İSMAYİL Osman, **Uygur Halk Eğiz Edebiyatındaki Janırlar**, Şıncañ Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümçi 1994.

- BRUNVAND J. Harold, “Bilmeceler ve Diğer Sözlü Bulmacalar” (çev. Kadriye Türkan), **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar C. 3**, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2009.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- KAYA Doğan, **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- KELEŞ Mehtap, **Orta Öğretim Türk Dili ve Edebiyatı Derslerinde Bilmecelerin Öğretim Aracı Olarak Kullanılma Biçimi ve Düzeyleri**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2007.
- MEHEMMET Ablimit, **Helk Eğiz Edibiyatidin Soal-Cavablar**, Keşker Uygur Neşriyatı, Keşker 2001.
- ÖGER Adem, **Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)**, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2008.
- ÖNER Esra, “Gevheri Divanı’nda Kuşlar” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, The Journal of International Social Research, Volume 1/5 Fall 2008.
- RAHMAN Abdulkerim, **Uygur Folkloru** (çev. Soner Yalçın-Erkin Emet), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SADİK Mehemmetcan, **Uygur Helk Eğiz Edibiyati Hekkida**, Şıncañ Helk Neşriyatı, Ürümçi 1995.
- ŞİMŞEK Esmâ, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, C. 3, Ankara 2004.
- TERES Ersin, **Divanu Lügat-it-Türk ve Budist Uygur Metinlerinin Sözvarlığı Bakımından Karşılaştırılması**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.
- TÜRKYILMAZ Dilek, “Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine”, **Millî Folklor**, S. 81, Bahar 2008.
- Uygur Tiliniñ İzahlıq Luğiti**, Şıncañ Helk Neşriyatı, Ürümçi 1999.
- YARDIMCI Mehmet, **Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri**, Ürün Yayınları, Ankara 2002.
- YUNUS M. İslam, **Tépişmaqlar**, Şıncañ Helk Neşriyatı, Ürümçi 1984.
- ZUNUN Mehmet ve RAHMAN Abdukerim, **Uygur Helk Eğiz Edibiyatiniñ Asasliri**, Şıncañ Helk Neşriyatı, Ürümçi 1982.